
KÖNYVEKRŐL

SZILÁGYI IMRE

Az átalakulás kelet-európai forgatókönyvei

Dieter Segert–Csilla Machos:
Partien in Osteuropa. Kontexte und Akteure.
Westdeutscher Verlag 1995.

(Unter Mitarbeit von Lubomír Brokl, Holger Burmeister,
Wladislaw Hedeler, Görgyi Hunics, Zdenka Mansfeldová)

A szerzők, a berlini Humboldt Egyetem politológus kutatói, Kelet-Európa pártjairól, a pártfejlődés kontextusairól és a pártpolitika aktorairól értekeznek. Szükségét érezték ugyan annak, hogy „a Kelet-Európaként megjelölt politikai-geográfiai térség körvonalait közelebb-ről is megrajzolják” (53. old.), de egy bekezdésnyi kísérlettel eltekintve ezt végül is nem tették meg. Megemlítik, hogy a korábbi Szovjetunió kívüli posztoszocialista térség értelmiségi köreiben inkább a Közép-Európa kifejezést alkalmazzák annak érdekében, hogy a régiót Európa nyugati fele lehetséges partnereként mutassák be. Számukra azonban – bár elismerik, hogy a régióon belül kitapintható egy törésvonal – fontosabb volt az a (különösebben nem argumentált) szempont, hogy kutatásuk középpontjába az egész térségre érvényes posztoszocialista állapotot helyezték. Bár nem vitatható, hogy ezen megközelítés mellett is lehet érvelni, akár maga a kötet empirikus anyaga is lehetőséget adhatott volna arra, hogy az említett törésvonal létét és mibenlétét kissé tüzetesebben is elemezzék.

Az öt tematikus egységre osztott kötet első fejezetében a kelet-európai transzformáció általános problematikáját és interpretációs lehetőségeit vázolják fel, a pártfejlődésről elmondottak háttereként.

Az újonnan kialakult pártstruktúra problémáinak felvázolásakor hivatkoznak Ágh Attilának arra a megállapítására, hogy a régióban elitdemokráciák alakultak ki, ahol a gyenge tagsággal rendelkező pártok elszigetelődtek a társadalomtól. Emlékeztetnek továbbá K. v. Beyme érvelésére, miszerint a pártok, sőt a protopártok elnevezés is csupán eufémizmusnak tekinthető, és a térségben csupán pszeudopártokról beszélhetünk. A pártok helyzetének elemzésében szerintük két fő irányzat alakult ki. Az első elméleti alapon áll, és analitikus jellegű. Alkalmaz ugyan módszertanilag megalapozott eset- és változókutatásokat, a kelet-európai pártfejlődés azonban mindenekelőtt példatár a számára, amelynek segítségével, a nagyszámú eset és változó birtokában, bizonyíthatja saját elméletének általános alkalmazhatóságát. A másik irányzat a folyamatot kor- és kultúrtörténetileg akarja megérteni. A mindenkori speciális esetek feldolgozását tartja feladatának, nagy szerepet tulajdonít a történelemnek, s a kutató empátiás képességét a sikeres kutatás előfeltételének tekinti. Az irányzat képviselői nem is akarják meghaladni az egyedi esettanulmányok kereteit, s legfeljebb Kelet-Európa területére hajlandók kitekinteni. Bár a siker érdekében mindkét irányzat kénytelen a másik eredményeit és módszereit bizonyos mértékig alkalmazni, a szerzőpáros úgy próbált meg a fenti dichotómiából kilépni, hogy a speciális kelet-európai pártfejlődést, a pártokkal is összefüggő transzformációs problémát olyan átfogó társadalmelemzés keretébe igyekezett elhelyezni, melynek kiindulópontja az államszocializmus elméleti modellje.

Megközelítésük elméleti keretét a pártok és az átmenet magyarázatában kialakult alábbi két domináns felfogás adja. A *Transition to Democracy* iskola hívei leíró módszereket alkalmaznak. A szociálökonomiai, belpolitikai folyamatokra helyezik a hangsúlyt, a pártok az autoriter rezsimnek bukásának és a társadalom demokratizálódásának központi szereplői. Az iskola képviselői erőteljesen hangsúlyozzák az átmenet bizonytalanságát, a konszolidáció nehézségeit. A demokrácia lehetséges alternatívái: a visszarendeződés, az instabilitás. A kelet-európai átalakulás – Bihari Mihály elemzése szerint is – igazolta ezt a feltevést, azzal a kiegészítéssel, hogy a politikai aktorok itt még meglehetősen gyengék. Ezzel szemben a megkésett modernizáció elméletének híveit – akik szerint a pártok mindenekelőtt a modernizációs folyamat képviselői – elsősorban az érdekli, hogy miképpen értékelhető az egykori államszocializmus szerepe. Vajon modernizációellenes folyamatokat képviselt-e, vagy inkább olyan modernizáció volt, amelynek kísérő folyamatai részben a modernizáció előtti struktúrákat konzerválták. Az államszocializmus ennyiben a modernizáció különleges esetét jelentette volna, amely egyes területeken akár meg is haladhatta a nyugati fejlődés eredményeit, s amelynek bukása a modern társadalom általános problémájára mutat rá.

A szerzők emellett foglalnak állást, hogy az államszocializmus a modernizáció speciális keleti esete volt, amely alulmaradt a nyugati modernizációs modellrel szemben. Az átmenet konfliktusai közül kiemelik, hogy a pártoknak ma olyan helyzetben kell működniük, mely-

nek jellemző vonásai: a társadalom elvárásai és a gazdaság valóságos teljesítőképessége közötti ellentmondás, a különböző szociális csoportok eltérő esélyei, a politikai kultúra változó szerepe, az általános legitimitási és identitásválság. A lakosság csalódottságát érzékelve felteszik a kérdést, hogy vajon az ennek következtében megjelenő nosztalgia az autoriter megoldásoknak kedvez-e majd. A szerzők a helyzetet értékelve hasonló következtetésekre jutottak, mint nálunk Bihari Mihály (1993).

Ezt a meglehetősen jó összefoglalást követi az a bevezető gondolatokat is tartalmazó alfejezet, amelyben az eset kiválasztást indoklják. Az indoklás központi gondolata, hogy *a gazdasági versenyképesség és a demokrácia esélyei* alapján osztályozzák a térség – egykor szovjet fennhatóság alatt álló – államait. Eközben – magyarázat nélkül – már eltűnik a posztoszocializmus kelet-európai közös nevezője, hiszen Jugoszlávia és Albánia teljesen kívül marad a szerzők látókörén. Az említett két szempont alapján az 1989-ben mindkét területen jó eséllyel induló Magyarországtól a mindkét területen rossz kilátásokkal bíró Szovjetunióig húzódik a skála.

Véleményem szerint a szerzőknek nem sikerült meggyőzően indokolniuk, hogy az esettanulmányokat tartalmazó második fejezetben miért éppen Magyarországot (Machos Csilla írása), Lengyelországot (Holger Burmeister elemzése), Csehszlovákiát (Lubomír Brokl és Zdenka Mansfeldová munkája), Oroszországot (Wladislaw Hedeler és D. Segert tanulmánya) és a volt-NDK-t (D. Segert kitekintése) választották ki. Ennél is szomorúbb azonban, hogy az egyébként nagy szakirodalmi tájékozottságról és tudatosságról tanúbizonyságot tévő szerzők nem dolgoztak ki egységes szempontokat az esettanulmányok szerzői számára. Ennek nem csupán terjedelmi aránytalanság lett a következménye: a Csehszlovákiát elemző tanulmány az Oroszországot bemutató írás terjedelmének egyharmadát, a Magyarországot ismertető résznek pedig kevesebb mint felét teszi ki. A fő baj az, hogy mind a négy írás más szempontok alapján dolgozta fel „ugyanazt”(?). Nem arról van szó, hogy az egyes tanulmányok önmagukban nem jók, hanem arról, hogy az esettanulmányok egyáltalán nem könnyítették meg az összehasonlító szempontokat érvényesíteni akaró szerzők dolgát.

Machos Csilla remek összefoglalót ad a magyar pártokról és velük összefüggő leglényegesebb problémáiról az első és a második szabad választás közötti időszakban. Éppen így dicsérendő a Csehszlovákiát bemutató rész szerzőinél az, hogy a rövidegségből fakadó problémát úgy oldották meg, hogy – bár alig írtak az egyes pártok jellemzőiről – bemutatták a cseh és a szlovák társadalom és a pártok eltérő értékrendszerét. Ennek fényében érthetőbbé válik Csehszlovákia felbomlása a nyugatiasabb értékorientációjú Csehországra és a keleties struktúrákat jobban őrző Szlovákiára. A tanulmány szerzőinek értékelése nem támasztja alá Tamás Gáspár Miklós (1995) pamfletjének – Csehországban nagy visszhangot és megdöbbenést keltő – vélekedését, mely szerint Csehország olyan szocialista tervgazdálkodást foly-

tató ország, amely valójában Románia szintjén áll. A szerzők álláspontja lényegében azonos a magyar szakirodalomban Hamberger Judit által kifejtett (1995) értékeléssel.

Az elmondottak miatt talán nem is csoda, hogy a *Kelet-Európai pártügyek – komparatív szempontok* címet viselő, nagyon ügyesen összeállított, sok információt és fontos szempontot tartalmazó harmadik fejezet elsősorban nem a rész tanulmányok tanulságainak összefoglalása – amire szerintem szükség lett volna –, hanem bizonyos szempontból független, önálló fejezet. A szerzőpáros először azt vizsgálja, hogyan függenek a pártok politikai környezetüktől. Rámutatnak arra, hogy miért olyan nehéz a térségben nyugat-európai jellegű pártokat létrehozni, hangsúlyozva, hogy ebben nagy szerepe van a lakosság szociális helyzetének, az ebből fakadó frusztráltságnak, az állam eltérő szerepének, az állami autoritás posztoszocialista válságának, a politikai rendszer intermediális intézményeiben meglévő eltéréseknek, a média eltérő szerepének stb. A pártok kevés taggal rendelkeznek, gyenge a szervezeti felépítésük és a mobilizáló képességük. Mivel a nyugat-európaiktól eltérő, „speciális politikai kontextusban” működnek, szuperaktorként tevékenykednek, és arra töreksenek, hogy az állam különböző szerveinek egyes funkcióit magukra vegyék, igen gyakran „túlkövetelnek”.

A szerzők ezután a politikai elit rekrutációját vizsgálják, az utódpártok, az ellenzéki mozgalmak és az újjáéledő történelmi pártok kialakulását elemzik. Bemutatják, hogy a reformkommunista értelmiségiek értékrendjének kialakításában milyen szerepe volt a korai Marx és a késői Lenin felfedezésének, illetve a revizionizmushoz, a szociáldemokráciához kapcsolódó áramlatoknak. A kritikai szemléletű rendszerhű értelmiségiek tevékenységén túllépett a rendszerrel szemben kritikus értelmiségiek csoportja, akik számára a Közép-Európáról folytatott vita a rendszerváltás fontos szellemi előkészítője volt: a helyzetmeghatározás, az önfelszabadítás eszközeül szolgált. A glasznoszty jelentőségét bemutató rész találó megállapítása szerint Gorbacsov előre törekedett és hátrafelé tekintgetett. A szerzők úgy vélik, hogy ez nem tudatos megfontolás eredménye volt, inkább arról van szó, hogy Gorbacsov önmagában hordta az ellentmondást és a meg hasonlást.

Az alakulóban lévő kelet-európai többpártrendszer kontextusai címet viselő – az összehasonlító módszert leginkább alkalmazó – fejezetben egyebek között az egyes országok eltérő fejlődésének okait és lehetőségeit mutatják be a szerzők. Úgy ítélik meg, hogy Magyarországon és Lengyelországban világos intézményi váltoállítás történt. Ezt a zárófejezetben azzal egészítik ki, hogy ebben a két országban az utódpártok visszatérése nem gyengíti a reformfolyamatot, és itt a legvalószínűbb a helyzet normalizálódása.

A kötet egészében az átmenet nehézségeivel küzdő posztoszocialista régió jellemzőinek jó elemzését, problémáinak gazdag tárházát nyújtja, s így az említett kifogások ellenére a tárgy iránt érdeklődők kézikönyvként használhatják.

HIVATKOZÁSOK

- Bihari Mihály 1993. Az állampárti diktatúráktól a versengő többpártrendszerekig.
In: Bihari Mihály (szerk.) *A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában*. Kossuth
- Hamberger Judit 1995. Csehország sikereinek okai és háttere.
(NETI) *Politica*, május 25.
- Tamás Gáspár Miklós 1995. Dr. Klaus csehója. *Népszava*, június 6.